

מרכז המידע למודיעיין ולטרור
המרכז למורשת המודיעין (מל"מ)

7 בינואר 2009

לקסיקון חמאס מאת גיא אביעד

בימים אלה, כאשר מדינת ישראל מנהלת מערכה נגד חמאס, יצא לאור ספרו של גיא אביעד לקסיקון חמאס (צה"ל), הוצאת מערכות וההוצאה לאור של משרד הביטחון). בספר מידע רב ערך אודות חמאס: האידיאולוגיה שלו, ההיסטוריה, פעולות הטרור שלו, מבנהו ופעליו. כשרות לקוראינו אני מפיצים את המבוא לספר.

מבוא

תנועת החמאס הוקמה ברצועת עזה זמן קצר לאחר פרוץ האינתיפאדה הראשונה בדצמבר 1987 והיא מהווה, מבחינת הרכבה האנושי את התנועה המקומית האוטנטית ביותר שהצמיחה החברה הפלסטינית בשטחים. הפירוש המילולי של שמה הוא התלהבות, אומץ, להט, אך שמה הוא גם ראשי תיבות שפירושה "תנועת ההתנגדות האסלאמית" (חרכת אל מקאומה אלאסלאמיה). היא נחשפה לראשונה לציבור בכרוז שנשא את חתימתה ב-14 בדצמבר 1987, תאריך הנחשב ליום היווסדה הרשמי.

ראשיתה של החמאס בתנועת האחים המוסלמים שנוסדה במצרים בשנת 1928 על-ידי מורה ללימודי האסלאם בשם חסן אל-בנא. תנועה זו שמה לה למטרה להילחם בהשפעות המערביות הקלוקלות על החברה המוסלמית בכלל והמצרית בפרט, להחזירה בתשובה על בסיס ההלכה האסלאמית (השריעה), ולכונן מדינה אסלאמית גדולה, בדומה לח'ליפות בימי הנביא מוחמד, בה שימש הקוראן כחוקה. האמצעים להשגת היעדים הללו כללו את חינוך הדור הצעיר על ברכי האסלאם, הדרכת האוכלוסייה באורח החיים האסלאמי בכל תחומי החיים, הפצת האסלאם באמצעות כתיבה, הטפות לקהלים השונים והקמת מערכת ענפה של מוסדות רווחה וחינוך לכלל האוכלוסייה. עשיית נפשות לרעיון השיבה למקורות ושכנועה של החברה כי באסלאם טמון הפיתרון המוחלט למצוקותיה, נתפסו כשלב הכרחי ומקדים למלחמת קודש (ג'יהאד) לשחרור האומה הערבית מעולם של הכובשים הזרים. האחים המוסלמים הכירו בכך שמדובר בתהליך בנייה ממושך המצריך תכנון ואורך רוח, אך בה בעת הקימו גם מסגרות מזוינות חשאיות שנועדו לסייע לקידום מטרותיהם בדרכים אלימות.

הקשר הראשוני של התנועה המצרית עם התנועה הלאומית הפלסטינית החל באוגוסט 1935 כאשר אחיו של אל-בנא נועד בירושלים עם המופתי חאג' אמין אל-חוסיני. שנה אחר כך העניקו האחים במצרים תמיכה חומרית למרד הערבי שנמשך עד לשנת 1939, אך רק פעילים בודדים מקרבם נטלו במישרין חלק במאבק בתנועה הציונית ובמנדט הבריטי. עם זאת, לא נפקד מקומו של האסלאם הפונדמנטליסטי מהעימות של אותן שנים. השיח' עז אל-דין אל-קסאם, סורי במוצאו שלמד במכללת אל-אזהר במצרים וספג ערכים דומים לאלה של אל-בנא, הטיף לפלסטינים לשוב אל הדת ולאחוז בנשק נגד השלטון הזר של הבריטים ונגד הציונים. הוא עמד בראש מחתרת שביצעה מעשי טרור ביהודים והגדיר את הג'יהאד כחובה אישית (פרד' עין) החלה על כל מוסלמי. הוא העלה על נס את מוטיב ההקרבה האישית בשם האסלאם ונהרג בקרב עם המשטרה הבריטית, בנובמבר 1935. ממשיכי דרכו הקימו את חבורת אל-קסאם (אח'ואן אל-קסאם), והיו לגוף אלים מוביל במרד הערבי. יובל שנים אחר-כך תהא מורשתו של עז אל-דין אל-קסאם לאבן פינה בעיצובה של חמאס כתנועה מיליטנטית ודמותו תאומץ כמופת עבור פעיליה, שעתידים היו לפעול בזרוע צבאית שתיקרא על שמו.

הקשר בין האחים המוסלמים לבין הפלסטינים התהדק בתום מלחמת העולם השנייה. בשלהי 1945 חנכה התנועה רשת סניפים ברחבי הארץ וכעבור כשנתיים עמד מספרם על 38 ובהם רשומים אלפי חברים. ההצדקה לכך הייתה ראייתו של אל-בנא את המפעל הציוני כסכנה לערביותה של פלסטין ולצביונה האסלאמי. המאבק המשותף ביהודים ובבריטים השתלב, אפוא, בתורתו והיווה כר נוח לגיוס פעילים לשורות התנועה.

במלחמת 1948 שלחו האחים המוסלמים כמה מאות מתנדבים לעזרת הפלסטינים ובהמשך אף שולבו ביחידות הסדירות של הצבא המצרי. למרות זאת, ככלל, מילאו האחים המוסלמים תפקיד שולי וקריאתם לגייהאד לא השפיעה על המערכה.

הקמת מדינת ישראל הצטיירה בעיני הפלסטינים כאסון (במינוח הפלסטיני - "נכבה"). מאות כפרים חרבו או ננטשו ומאות אלפי אנשים היו לפליטים. רצועת עזה והגדה המערבית לא חסו עוד תחת מסגרת טריטוריאלית אחת והיו לחלק משתי יחידות מדיניות נפרדות. הרצועה הייתה נתונה לשלטון מצרי בעוד הגדה סופחה בשנת 1950 באופן פורמאלי לממלכת ירדן. בין שתי היחידות הללו נוצר נתק פיזי ותרבותי אשר השתקף בעשרים השנים הבאות באופי ובדפוסי התפתחות שונים זה מזה בשתי שלוחותיה של תנועת האחים המוסלמים בפלסטין.

האחים המוסלמים בגדה נהנו מחופש יחסי על רקע מדיניותו המתונה של בית המלוכה ההאשמית. הם היו בעלי מעמד חוקי בירדן ואף השתלבו במערכות הבחירות לפרלמנט כמפלגה פוליטית. חרף הפער האידיאולוגי בין שאיפתם של האחים המוסלמים לכונן מדינה על-פי חוקי ההלכה לבין האוריינטציה המערבית של המשטר, לא אימצה התנועה דפוסים אלימים וקיימה יחסים סימביוטיים עם השלטונות. המלך חוסיין ראה בהם בעלי ברית לגיטימיים נגד ניסיונות החתרנות של נשיא מצרים גמאל עבד אל-נאצר והשתמש בהם כאמצעי לחיזוק משטרו. התנועה מצידה הסתפקה ב"שקט התעשייתי" שאיפשר לה בנייה שקטה ואיטית של מוסדותיה כחלק מהאסטרטגיה ארוכת הטווח של הכשרת הלבבות והחזרתה בתשובה של החברה.

מצבה של שלוחת האחים המוסלמים ברצועת עזה היה מורכב יותר. גל התנקשויות של האחים המוסלמים במצרים נגד ראשי המשטר בשלהי 1948 הביא להוצאתם אל מחוץ לחוק וחברי הארגון היו נתונים לרדיפה פוליטית. בפברואר 1949 התנקשו השלטונות במנהיג התנועה חסן אל-בנא ורבים מפעיליה היו נתונים במאסר. עליית כת הקצינים החופשיים לשלטון במצרים ביולי 1952 והדחת המשטר המלוכני הביאו לאחים המוסלמים תקופה קצרה של עדנה. השלטון החדש קירבם לחיקו והתיר להם לחדש את פעילותם. ברצועת עזה שבו ונפתחו בגלוי סניפי התנועה ולשורותיה נרשמו מאות חברים חדשים.

אולם ציפיות האחים לנתח משמעותי בשלטון החדש נכזבו במהירות והם חשו תסכול גובר. בעקבות ניסיון כושל של האחים המוסלמים להתנקש בחייו של הנשיא נאצר בשנת 1954, שוב הוצאה התנועה אל מחוץ לחוק ועל פעיליה במצרים וברצועה הוכרזה מלחמת חורמה. שורותיה של השלוחה העזתית הידלדלו ורבים מחבריה נטשו אותה בהמשך לטובת ארגון הפת"ח שנוסד

מספר שנים אחר-כך בכווית. דווקא בתקופת שבר זו הצטרף אליה צעיר נכה בשם אחמד יאסין, אשר עתיד היה להפוך אותה לתנועת עממית.

במלחמת סיני באוקטובר 1956 כבש צה"ל את הרצועה ובמשך ארבעה חודשים היו תושביה תחת מנהל ישראלי. האחים המוסלמים בהנהגת עבדאללה אבו-עזה ארגנו הפגנות אלימות נגד ישראל והתעמתו עם כוחות הביטחון שלה. אולם, עם החזרת הרצועה למצרים ועליית מעמדו של נאצר בעולם הערבי, כמי שניצח בשם הלאומיות הערבית את האימפריאליזם המערבי, שבה ונדחקה התנועה בעזה לשולי החברה.

בשנים 1965-1966 ניחתה על האחים המוסלמים מהלומה נוספת: במצרים נחשפה מחתרת שהקימה התנועה בכוונה לבצע הפיכה אלימה, להדיח את משטר נאצר ולכונן מדינת הלכה. השלטונות המצריים הסירו את הכפפות, הוציאו להורג את סייד קוטב – האידיאולוג המרכזי של האחים המוסלמים ומצרים ועצרו את כל מי שנחשד כחבר בארגון. צעדי הדיכוי לא פסחו על הרצועה ופעילי התנועה ובתוכם יאסין נכלאו במתקני מעצר בעזה.

מפלת מדינות ערב במלחמת ששת הימים ביוני 1967 היוותה ציון דרך בהתפתחותה של תנועת האחים המוסלמים בשטחים וסימנה תפנית בעיקר עבור השלוחה בעזה. לאחר שני עשורים של נתק, היו הגדה והרצועה תחת שלטון אחד ותנועת האחים המוסלמים בשני האזורים התארגנה תחת אותה קורת גג. פעילי האחים ברצועה חזו בתבוסת אויבם הגדול נאצר והשתחררו מאימת הרדיפות שהיו מנת חלקם, מאמצע שנות החמישים. בניגוד למצרים, היה השלטון הישראלי ליברלי יותר והעניק לחברי התנועה חופש פעולה, גם כדי שיהוו משקל נגד לפת"ח ולאש"ף שנתפסו אז כאויבים מסוכנים הרבה יותר. בה בעת, שיחקה לידי האחים תבוסתם הרעיונית של הפאן-ערביות והלאומיות החילונית והחלה שיבה הדרגתית של החברה הפלסטינית לאסלאם. הכיבוש הישראלי היה לדבק מאחד והצגתו כפלישה זרה, תוך שזירת מוטיבים דתיים הלקוחים מהמורשת האסלאמית, היוותה כלי גיוס יעיל לשורותיה.

על אף כיבוש שטח מוסלמי בידי ישראל, לא מיהרו פעילי האחים המוסלמים לאחוז בנשק ולצאת לפעולות צבאיות. אומנם, התנועה בירדן הקימה בסיסים בשטח הממלכה ובין השנים 1968-1970 לקחו אנשיה חלק בלחימה בישראל בגזרת הבקעה, אך האחים המוסלמים בשטחים העדיפו למקד את מרצם בהחזרת האוכלוסייה המקומית בתשובה ובחינוך הדור הצעיר.

אחמד יאסין הפך בשנת 1968 למנהיג האחים המוסלמים ברצועה ולאורך כל שנות השבעים הקדיש את עיקר זמנו לגיבוש גרעין קשה של פעילים שקיבלו את מרותו והיו נאמנים לדרכה של התנועה. עם אלה נמנו ילידי שנות השלושים והארבעים דוגמת איברהים אל-יאזורי, סייד אבו-מסאמה, מוחמד טהא, ח'ליל אל-קוקא, מוחמד שמעה ועבד אל-פתאח דוחאן שעתידיים היו ללכת עם יאסין כברת דרך ארוכה ולייסד עמו את החמאס.

הקמת המוג'מע האסלאמי (המרכז האסלאמי) בשנת 1973 על-ידי יאסין ותומכיו סימנה את ראשית התמסדותה של התנועה ואת חשיפתה לציבור המקומי. גוף זה שהגדיר עצמו כאגודה דתית-חברתית צמח לכדי ארגון מסועף ששם לו למטרה לעצב את החברה הפלסטינית ברוח האסלאם, לספק את צרכיה בכל תחומי החיים ולהעמיד אלטרנטיבה מעשית לזרם הלאומי בהנהגת אש"ף. הארגון הלך והתפשט ברצועה, הביא לבנייה מואצת של מסגדים והרחיב את מערך השירותים שלו בהתמדה. בנוסף לכך, משך המוג'מע פלסטינים בוגרי האוניברסיטאות במצרים, ירדן וסעודיה ששבו לעזה עם תפיסת עולם מוצקה ברוח האחים המוסלמים והיו נכונים להירתם לטובת החברה. עם אלה נמנו בעיקר ילידי סוף שנות הארבעים והחמישים, דוגמת איברהים אל-מקאדמה, איסמעיל אבו-שנב, מחמוד אל-זהאר, עבד אל-עזיז רנתיסי, אחמד בחר ורבים אחרים, אשר עתידים היו להוות את עמוד השדרה של תנועת החמאס בגדה וברצועה.

בין השנים 1979-1981 ידע הזרם האסלאמי בשטחים תחייה ותנופה על רקע סדרת אירועים חיצוניים שהיו בעלי השלכות מרחיקות לכת על עיצוב דמותו של המזרח התיכון בכלל ושל האסלאם הפוליטי בפרט. מהפכת ח'ומייני באיראן שהביאה להדחת משטר מלוכני-חילוני פרו-מערבי ולכינון שלטון דתי המבוסס על ההלכה, הייתה לאירוע מכונן. הצלחתה היוותה הוכחה מוחשית לאפשרות להגשים את רעיון המדינה האסלאמית הלכה למעשה והפכה מודל לחיקוי. הפלישה הסובייטית לאפגניסטאן היוותה תזכורת לעולם המוסלמי על היותו שרוי במגננה לא רק מהפלישה התרבותית של המערב אלא גם מפני האידיאולוגיה הקומוניסטית האנטי-דתית. תחילתה של תנועת ג'יהאד באפגניסטאן בהכוונתו של ד"ר עבדאללה עזאם, הוגה דעות פלסטיני מנפת ג'ינין שחינך רבים ממנהיגי העתיד של תנועת החמאס בקמפוסים של ירדן וסעודיה, הייתה ראיה נוספת לכוח הטמון באסלאם ולפוטנציאל הגיוס שלו. התעוזה שבהתמודדות עם מעצמת-על כברית המועצות העצימה את ביטחונם העצמי של הפלסטינים בשטחים והפיחה בליבם תקווה כי יוכלו, לכשתהיה השעה כשרה, לצאת לעימות חזיתי עם ישראל. רצח הנשיא סאדאת במצרים על-ידי קנאים פונדמנטליסטים לצד מרידת האחים המוסלמים במשטר הבעת' בסוריה בשלהי 1981, היוו שיאים בהתעוררותו של האסלאם הפונדמנטליסטי. טיהורה של החברה הערבית מאידיאולוגיות סוטות וממנהיגים שסרו מהאסלאם נתפסו כמבשרי מימוש הקרוב של חזון המדינה האסלאמית.

התרחשויות אלו אותנו לאחמד יאסין ולפעילי המוג'מע האסלאמי כי הגיעה השעה להתחיל במהלכים נמרצים יותר ולהשתלט על הזירה הציבורית תוך כרסום בכוחו של אש"ף. אנשיו של יאסין השתלבו, לפיכך, במערכות הבחירות לאיגודים מקצועיים ולמועצות הסטודנטים והחלו לנקוט אלימות גלויה נגד נציגיו של הזרם הלאומי ברצועה. גולת הכותרת של פעילות זו הייתה השתלטותם על האוניברסיטה האסלאמית בעזה והפיכתה למעוז הארגון. סיעה להם בעקיפין מלחמת שלום הגליל ב-1982 אשר הביאה להרס התשתית של אש"ף בלבנון ולהגליית הנהגתו לתוניס הרחוקה. המשבר שעבר על אש"ף בעטיה של המלחמה והמרד הפנימי שהנהיג אבו-מוסא נגד מנהיגותו של ערפאת בשנת 1983, נוצלו עד תום על-ידי המוג'מע האסלאמי ואנשיו הרכיבו את הסגל הניהולי והאקדמי של מוסד הלימודים החשוב ביותר ברצועה.

התעוררות אסלאמית באותן שנים ניכרה גם בקרב פלסטינים תומכי האחים המוסלמים שחיו במדינות המערב. אישים דוגמת מוסא אבו-מרזוק בארה"ב ועצאם יוסף בבריטניה החלו בהקמתן של התאגדויות פוליטיות וקרנות צדקה, שנועדו להעלות את מודעות הפזורה הפלסטינית למאבק הלאומי, תוך עטיפתו בכסות אסלאמית של עימות דתי ותרבותי גלובלי בו פלסטין שימשה כראש חץ. במהלך שנות השמונים הוקמה תשתית לוגיסטית ענפה מחוץ לשטחים אשר עתידה הייתה לשמש מודל לתנועת החמאס ולהעניק לה את הגיבוי הדרוש בעיתות מצוקה הן במישור הניהולי והן במישור החומרי.

קריסת אש"ף בלבנון, כמו גם יסודה של קבוצת הג'יהאד האסלאמי ברצועה (בעלת הזיקה ההדוקה לאיראן השיעית, לעומת חמאס הסוניית במובהק), האיצו באחמד יאסין לבנות מנגנונים צבאיים במקביל לפעילות האזרחית של המוג'מע האסלאמי. זאת הן כדי להתכונן לשלב בו הארגון ישמש חלופה ראויה לאש"ף כנושא הדגל במאבק בישראל, והן כדי לא להפקיר את הרחוב בידיהם של מנהיגי הג'יהאד האסלאמי, ד"ר פתחי שקאקי ושיח' עבד אל-עזיז עודה, שקראו לפתוח לאלתר בעימות מזוין תוך פסיחה על השלב הממושך של החזרת האוכלוסייה בתשובה. לפיכך, הוקמו בשנים 1983 ו-1986 בהתאמה, מנגנון צבאי ומנגנון ביטחון, אשר נתנו מענה לאתגר שהציב הג'יהאד האסלאמי והיוו את הבסיס, שעליו תצמח הזרוע הצבאית של החמאס בתחילת שנות התשעים בדמותם של גדודי עז אל-דין אל-קסאם.

על אף הקמתם של מנגנונים בעלי אופי צבאי, נמצאו האחים המוסלמים ברצועה ערב האינתיפאדה הראשונה במצוקה. יאסין ואנשיו הואשמו על-ידי הזרם הלאומי בהימנעות מכוונת מעימות חמוש עם ישראל מזה כשני עשורים שבמהלכם הקריבו פעילי אש"ף את חייהם למען האינטרס הפלסטיני. בה בעת, יזמו חוליות הג'יהאד האסלאמי בשנים 1986-1987 רצף פיגועים והעמידו בפני הזרם האסלאמי אלטרנטיבה שזכתה לאהדת הציבור ברצועה. הרחוב הפלסטיני הביע את תמיכתו במאבק מיידית וישיר בישראל על-פני המשך מאמציהם של האחים המוסלמים שברובם המשיכו לטעון שאין הזמן בשל עדיין לעימות חזיתי עם ישראל, ויש להתמקד בטיהור החברה מבפנים.

פרוץ האינתיפאדה הראשונה ב-9 בדצמבר 1987, כהתקוממות עממית וללא הכוונה מגבוה, חייב את הנהגת האחים המוסלמים לקבל החלטה הרת גורל לגבי המשך דרכה של תנועתם. הדילמה הייתה האם להמשיך בהכשרת הלבבות ובבניית מוסדות החברה האסלאמית ולהסתכן באובדן התמיכה הציבורית או להיענות לצו השעה ולפתוח במאבק אלים נגד ישראל, במאמץ לבלום את הסחף לשורות הג'יהאד האסלאמי ולנוכח חזרתו של אש"ף לזירה. בפגישה שנערכה בביתו של אחמד יאסין ב-10 בדצמבר הוחלט לבחור באפשרות השנייה. שבעת הנוכחים, שכללו מלבד יאסין את צלאח שחאדה, עבד אל-עזיז רנתיסי, מוחמד שמעה, איברהים אל-יאזורי, עיסא אל-נשאר ועבד אל-פתאח דוחאן, החליטו על הקמת תנועת ההתנגדות האסלאמית – חמאס והיו לאבות המייסדים שלה. הם קבעו את מטרותיה, שרטטו את הדרכים להשגתן ואימצו את המאבק המזוין בכסותו הדתית – הג'יהאד, ככלי עיקרי לשחרור פלסטין מהים עד הנהר. עם זאת, הם לא נטשו את חזונם להקים מדינה אסלאמית גדולה, כששחרורה

המלא של פלסטין הוגדר כתנאי הכרחי להגשמתו. בדרך זו ביקשו האחים המוסלמים לגשר על הפער שבין הלאומיות הפלסטינית המבדלת לבין העיקרון הפאן אסלאמי שבתפיסת האחים.

תנועת החמאס התבססה על תשתית הפעילים של המוג'מע האסלאמי והחלה לנצל את המסגדים הרבים שעמדו לרשותה להכוונת האירועים ברצועה וכאמצעי יעיל לגיוס פעילים לשורותיה. בינואר 1988 הקימה התנועה שלוחה גם בגדה המערבית בעזרתם של ג'מיל חמאמי, חאמד ביתאווי וסעיד בלאל והרחיבה את בסיס כוחה במהירות. לא חלף זמן רב והשטחים כולם הפכו לזירת התמודדות בין הזרם האסלאמי בהנהגת חמאס לבין הזרם הלאומי בהובלת המפקדה הלאומית המאוחדת (מל"ם) של האינתיפאדה, בה היו חברים הפת"ח והחזיתות העממית והדמוקרטית. התחרות על הרחוב הפלסטיני באה לידי ביטוי בסירובה של חמאס להצטרף לשורות המל"ם, ובהבלטת דרכה הנבדלת על-ידי פרסום כרזים נפרדים ובמתן הנחיות לאוכלוסייה המקומית שלא עלו בקנה אחד עם אלה של מל"ם. שיאו של העימות הגיע ב-18 באוגוסט 1988 עם פרסומה של אמנת החמאס כמצע האידיאולוגי של התנועה והצגת משנה סדורה חלופית לאמנה הפלסטינית של אש"ף. הייתה זו קריאת התגר החשובה ביותר על מעמדו של אש"ף כנציג הבלעדי של הפלסטינים מאז הקמתו, והמתח בינו לבין החמאס עתיד היה להפוך למוטיב מרכזי במערכת היחסים הפנים-פלסטינית בשני העשורים הבאים.

קריסת הגוש הקומוניסטי בשלהי שנות השמונים ותמיכתו של ערפאת בפלישה העיראקית לכווית ב-1990 הביאו לכרסום נוסף במעמדו של אש"ף ולהתגברות כוחה של החמאס. עם זאת, ספגה התנועה בין השנים 1988-1992 שורה של מהלומות מצד ישראל, אשר החלה לזהות נכוחה את הסכנה הטמונה בדרכו חסרת הפשרות של הזרם הדתי בחברה הפלסטינית. ביוני 1989 הוצאה התנועה אל מחוץ לחוק והוכרזה כארגון טרור. בחודשים ספטמבר 1988, מאי 1989 ודצמבר 1990 נערכו גלי מעצרים רחבים בקרב פעילי החמאס ושדרת הפיקוד העיקרית שלו, ובראשה השיח' יאסין, נכלאה. שיא המאבק של ישראל בתנועה היה בגירושם של מאות פעילי חמאס ללבנון בדצמבר 1992, כתגובה על עלייה ניכרת ברמת הפעילות הצבאית של התנועה.

על אף שהגירוש ההמוני הביא להרחקתם מהשטחים של פעילים מרכזיים בתנועה, הן ברמה הפוליטית והן במעטפת האזרחית התומכת, לא היה בכך משום פגיעה בכוחה של חמאס. אדרבא, תנועת החמאס זכתה לאהדה רבה בתוך השטחים ומחוצה להם והפכה לגורם מוכר בקהילה הבינלאומית. היא זכתה ללגיטימציה ולהכרה על חשבון אש"ף, שהיה נתון בפשיטת רגל מדינית וכלכלית, וחוסר יעילותו של הגירוש בעצירת גל הטרור העיד על כוחה. בנוסף לכך, תרמה שהייתם הממושכת של המגורשים במרג' אל-זהור להידוק הקשר בין פעילי החמאס ברצועה לבין הפעילים בגדה ובינם לבין ההנהגה הגולה של התנועה. גם המגע שנוצר עם ארגון החזבאללה היווה תוספת כוח, ולימים, אימוץ מודל הפעולה ושיטות הלחימה שלו, דוגמת השימוש במחבלים מתאבדים, עתידים היו לכפות סדר יום שונה ולהשפיע על עיצוב מערכת היחסים המורכבת בין ישראל לבין הפלסטינים.

עם חזרתם של המגורשים לשטחים בעיצומו של תהליך אוסלו, קיבלה תנועת החמאס תוספת כוח חשובה שחיזקה את מעמדה כאופוזיציה לאש"ף. עם זאת, חזרת ראשי אש"ף לשטחים וכינון הרשות הפלסטינית בתמיכה ישראלית ובינלאומית רחבה ובאהדה מקומית משמעותית יצרו אתגר קשה לתנועה. ראשיה חשו גם שתרומתם לאינתיפאדה נוצלה על ידי אש"ף כדי לקדם קו רעיוני המנוגד כליל לדרכם. במהלך מחוכם נמנעה חמאס מהתנגשות חזיתית עם מנגנוני הרשות, אך פעלה לחשוף את חולשותיו של הסכם אוסלו וסירבה באופן עקבי לקחת חלק במוסדות הרשות הפלסטינית, שהיו לתפיסתה "נגועים" בחטא ההכרה בישראל. התנועה חתרה בהתמדה להבליט את הניגודים בינה לבין הרשות, על רקע משולש היחסים עם ישראל, ועשתה זאת בשני אופנים עיקריים. היא שללה על הסף את הקריאות להשתתף בבחירות למועצה המחוקקת הפלסטינית כל עוד נמשך הכיבוש הישראלי, והסלימה את המאבק המזוין בישראל, תוך הצגת ההתנגדות כדרך היחידה לשחרור לאומי. בין השנים 1994-1996 יזמה הזרוע הצבאית של חמאס גל פיגועים, תוך הליכה על חבל דק בין הרצון לקעקע את מעמד הרשות הפלסטינית כמספקת לשיטת חמאס, את צרכיה הביטחוניים של ישראל, לבין הרתיעה מלהגיע עמה כאמור לעימות חזיתי ולמלחמת אזרחים (פתנה).

על אף זהירותה של התנועה ביחסיה עם הרשות, האפילו לעיתים מניעים של נקמה על חיסול פעילים בולטים בידי ישראל, דוגמת עמאד עקל, כמאל כחיל ויחיא עיאש, ומאבקי הכוח בשורותיה - הנהגת "החוץ" מול הנהגת "הפנים" - על הדו-קיום ביניהן. נקודת השבר התגלעה בעקבות שבוע רווי טרור בחורף 1996 בו נהרגו כ-60 ישראלים מסדרת פיגועי התאבדות של החמאס והג'יהאד האסלאמי. הקטל גרר אחריו לחץ חסר תקדים על הרשות הפלסטינית מצד ישראל והקהילה הבינלאומית לפעול לדיכוי הארגונים האסלאמיים בשטחה. בין השנים 1996 - 2000 נעצרו מאות מפעילי התנועה, בעיקר ברצועה ובצפון השומרון, ורמת הפעילות הצבאית של החמאס ירדה לשפל.

חרף הפגיעה בתשתיותיה, גילתה תנועת החמאס יכולת שרידות מרשימה, וככל שהתהליך המדיני עם ישראל הכיזב כך גבר בהתמדה שיעור התומכים בה. ראשית התאוששותה באה בשנת 1997 עם שחרורם של השיחי' אחמד יאסין מהכלא הישראלי ושל מוסא אבו-מרזוק מהכלא האמריקני. יציאתם לחופשי ליכדה את שורות התנועה, הפיחה תחושת ניצחון בשל נסיבות שחרורם, על רקע כישלון המוסד להתנקש בחאלד משעל וביטול בקשת ההסגרה של אבו-מרזוק לישראל, וסייעה להתחזקות החמאס מול הרשות הפלסטינית, שהלכה והצטיירה כמושחתת וכמשתפת פעולה עם ישראל.

אינתיפאדת אל-אקצא שפרצה בספטמבר 2000, על רקע כישלון שיחות קמפ דייוויד (אך ללא יוזמה מראש של חמאס) סימנה מפנה נוסף בקורות התנועה והציבה אותה בקו עלייה מתמיד. התגייסות החברה הפלסטינית, הגם אם בהיקף נמוך ביחס לאינתיפאדה הראשונה, ובכלל זה חלק ממנגנוני הביטחון של הרשות, למאבק מזוין בישראל, היוותה, לתפיסתה של חמאס, ניצחון של דרך ההתנגדות על פני ההליכה בנתיב המדיני. בעבורה, היה זה תוצר של התפכחות ההמון ממצג השווא של תהליך אוסלו, שלאחר שבע שנים מאס בהבטחות שלא מומשו להקים מדינה

פלסטינית ולהשתחרר מעול הכיבוש הישראלי. אולם, לבד מהעדות לכישלון דרכו האידיאולוגית של ארגון הפת"ח, שירתה האינתיפאדה מטרות נוספות של התנועה. פעיליה הצבאיים שוחררו ממתקני הכליאה של הרשות והצטרפו למאבק נגד ישראל ולקרוב על אהדת הקהל הפלסטיני. בנוסף לכך, היא חזתה בהתפוררות ההדרגתית של מוסדות הרשות ובחוסר יכולתה למלא את חובותיה כממשל, ואילו חמאס הציבה עתה חלופה ממשית לשלטון הרשות. התשתית החברתית שלה, אשר נבנתה בעמל של שנים ארוכות, מילאה את הריק השלטוני והעניקה סיוע חומרי לאוכלוסייה המקומית בשעותיה הקשות. כמו-כן, נטלה חמאס את ההובלה גם בפעילות הטרור ושיכללה את שיטותיו. לצד פיגועי התאבדות בהיקף חסר תקדים אשר גרמו למותם של מאות ישראלים ויצרו בשטחים תרבות של סגידה למוות, הוכנס לשימוש ברצועת עזה ירי תלול מסלול במימדים בעלי משמעות אסטרטגית. עד לדעיכת אינתיפאדת אל-אקצא בשנת 2005 עמד לרשות חמאס גוף חמוש בארסנל מתקדם ובעל דפוסים צבאיים ממוסדים שהאפיל באיכותו על מנגנוני הביטחון של הרשות הפלסטינית חרף יתרונם הכמותי.

היותה של החמאס תנועה הנטועה בתוך החברה הפלסטינית, קשובה לצרכיו ונקייה יחסית משחיתות העלו את יוקרתה בציבור המקומי. אומנם, התנועה ספגה פגיעות ישראליות קשות שכללו את חיסולה הפיזי של שכבת ההנהגה (ובכלל זאת ראשיה השיח' יאסין ויורשו עבד אלעזיז רנתיסי), פגיעה במוסדותיה החברתיים והכלכליים ואובדן לגיטימציה בינלאומית, אך תנופתה לא ניתנה עוד לעצירה.

השנים 2005-2006 היוו עבור החמאס תקופה של מימוש רווחים לאחר תהליך השקעה ממושך. נסיגת ישראל מהרצועה ועקירת ההתנחלויות הוצגו כהישג אדיר של דרך ההתנגדות האלימה לעומת כישלונה של ההידברות עם ישראל. ההתנתקות לשיטת חמאס הייתה עדות חד-משמעית לחוזקו של האסלאם הפוליטי ולפוטנציאל שטמון בו כגורם מלכד ומדרבן לקראת השלבים הבאים של המאבק לשחרור חלקיה הנותרים של המולדת הפלסטינית.

ניצחונותיה הסוחפים של התנועה, הן בבחירות המוניציפאליות שנערכו במספר סבבים בשנת 2005 והן בבחירות למועצה המחוקקת הפלסטינית שהתקיימו ב-25 בינואר 2006, על רקע היעלמותו של יאסר ערפאת מהזירה, היוו במידה רבה נקודת ציון חשובה במאבק ההיסטורי בין הזרם הלאומי לבין הזרם הדתי. הציבור הפלסטיני אמר את דברו וביטא את אי שביעות רצונו מהתנהלותה של הגוורדיה הישנה מתונים ואת מידת אכזבתו מהפת"ח כנושא דגל המאבק לשחרור לאומי. תחת זאת, זכתה תנועת החמאס באמון רב מצד רובדי אוכלוסייה שונים הן בדרך התנהלותה כארגון ממושמע, נקי כפיים ומעורה בחברה והן על היותה תנועה רב-ממדית ששילבה בתוכה דת ולאום, יכולת צבאית יעילה, תשתית אזרחית ענפה וחיבור לאסלאם העולמי המיליטנטי שלא נרתע מלהתעמת עם המערב.

כינונה של ממשלת החמאס סימנה את סופה של הרשות הפלסטינית במתכונתה המוכרת והשלימה שלב נוסף להפיכת החמאס לחלופה מלאה לפת"ח. חרף המצור הכלכלי והחרם המדיני שהוטל עליה, נותרה התנועה נאמנה לדרכה. היא עמדה בסירובה להכיר בישראל

ודחתה תכתיבים חיצוניים לגמישות אידיאולוגית בתמורה להקלות חומריות. מנגנוניה האזרחיים המשיכו להושיט כתף לאוכלוסייה באמצעות סיוע של איראן, סעודיה ונסיכויות המפרץ. גם האתגר שהציב הפת"ח, לנוכח אי השלמתו עם תוצאות הבחירות ואובדן אחיזתו במוסדות השלטון, לא גרם לחמאס לסטות מעקרונותיה. אומנם, פעיליה ברצועה ניתבו את מרצם לבניין כוח צבאי ממוסד לקראת התמודדות עתידית עם כוחות הביטחון של הרשות, אך בה בעת אותתה הנהגת התנועה, כי טרם הגיעה שעת ההכרעה ונמנעה, לזמן קצר אומנם, מעימות פנים פלסטיני שהיה מנוגד לתפיסת עולמה.

הקמת ממשלת האחדות הפלסטינית במרס 2007 ונכונותה של חמאס לחלוק בשלטון עם אבו מאזן, יורשו של ערפאת, נתפסו, לכאורה, כעדות לכרסום בכוחה. בפועל, הייתה זו נסיגה טקטית מחושבת שעלתה בקנה אחד עם האסטרטגיה ארוכת הטווח שלה. התנועה הצליחה להשיב לעצמה חלק מהלגיטימציה הבינלאומית, מסמסה את המצור הכלכלי תוך פריצת חומת הבידוד והצטיירה בחברה הפלסטינית כשחקן פוליטי פרגמטי שטובת הכלל עמדה לנגד עיניו על-פני האינטרס הצר שלה.

חרף רצונה של חמאס לשמור על רמת אלימות נמוכה נגד ישראל ולנצל את הרגיעה הביטחונית (תהדאה) להתעצמות אל מול אתגרים מפנים ומחוץ, הייתה למציאות דינמיקה משלה. החלטת הנשיא אבו-מאזן לפרוס את מנגנוני הביטחון ברצועה ללא תיאום מוקדם עם ממשלת חמאס, נתפסה בעיני התנועה כחציית קו אדום ונתנה את האות לפתיחת מעגל דמים. בין ה-13 במאי ל-14 ביוני 2007 הייתה רצועת עזה לזירת עימות בה מצאו את מותם עשרות פעילים צבאיים מהפת"ח ומהחמאס. החמאס מצדה ניסתה תחילה להנמיך את גובה הלהבות הן באמצעות משא ומתן בתיווך מצרי והן על-ידי הסלמת המאבק מול ישראל באמצעות ירי רקטות קסאם לשטחה, תוך רצון להסיט את האש מהמאבק הפנימי לטובת התמודדות משותפת עם האויב החיצוני. אך לא זו בלבד שישראל לא סיפקה כמצופה את האמתלה לאיחוד השורות, אלא נראה שגם הזרוע הצבאית של התנועה, עשתה דין לעצמה. מעוזי הפת"ח ברצועה נפלו לידי פעיליה של חמאס בזה אחר זה והתהליך הסתיים בתפיסת מפקדות מנגנוני הביטחון בעזה.

השלמת השתלטות החמאס על הרצועה היוותה נקודת ציון היסטורית נוספת בתולדות התנועה הפלסטינית. מאורע זה סימן שלב נוסף בהחלשות הזרם הלאומי לעומת נסיקת כוחו של הזרם הדתי. יתר על-כן, 40 שנה לאחר איחודן של הגדה והרצועה תחת קורת גג אחת, שב הפיצול והשוני בין שתי היחידות הללו והפך לדומיננטי. עם זאת, אין לראות בקיומן של הרצועה החמאסית לצד הגדה הפתחוית לכאורה משום סוף פסוק. המאבק על דמות החברה הפלסטינית עדיין רחוק מהכרעה מלאה ועתיד ללוות אותם, וגם אותנו, בשנים הקרובות.

העדות למורכבות המצב ולנפיצותו באה לידי ביטוי במלוא עוזה בשנה הראשונה לשלטון היחיד של חמאס ברצועה. לצד רדיפת פעיליה בגדה המערבית על-ידי מנגנוני הביטחון הסרים למרות אבו-מאזן, היתה נתונה התנועה ברצועה למצור כלכלי ולבידוד מדיני. תנאים אלו הידקו את התלות של חמאס באיראן והעניקו לזו דריסת רגל בחצר האחורית של ישראל. לבד מכך, יצרה

המצוקה של תושבי עזה גם מתיחות עם מצרים, אשר בפועל חלקה מאז יוני 2007 במשולש גבול יחד עם חמאס וישראל. שיאה חל עם הפלת גדר הגבול לאורך ציר "פילדלפי" ב-23 בינואר 2008 ופריצת מאות אלפי עזתים לשטחה. אירוע זה המחיש לישראל ולמצרים הן את הקשר הגורדי בינן לבין חמאס והן את הסכנה המאיימת הטמונה בתנועה על ביטחונן הפנימי ועל עתיד היחסים ביניהן. חרף, הפעילות האינטנסיבית של צה"ל לבלימת כוחה של חמאס ברצועה, שלטון התנועה בעזה לא נסדק. תהליך ההתעצמות הצבאית של חמאס נמשך ביתר שאת, ישראל הורתעה לפי שעה ממבצע קרקעי רחב בעזה ובמשא ומתן לשחרור החייל החטוף גלעד שליט לא ניכרה כלל גמישות. יתר על-כן, חמאס הצליחה לכונן ביוני 2008 הפסקת אש בתנאים הנוחים לה ובאופן שיעניק לה שהות להכין את השלבים הבאים לעתיד לבוא במאבקה, הן על השלטון בגדה מול הפת"ח והן על יתרת שטחה של פלסטין מול ישראל.